

Krzysztof Latawiec (Lublin)

Ewakuacja organów administracji ogólnej wyższego i niższego szczebla guberni lubelskiej w sierpniu 1914 roku

Zagadnienie ewakuacji organów administracji ogólnej z terenu guberni lubelskiej w pierwszych miesiącach 1914 roku jak dotąd nie było poruszane w literaturze naukowej. Jest to kwestia bardzo ciekawa, gdyż rzuca nieco światła na sposób funkcjonowania administracji cywilnej w Królestwie Polskim i przygotowanie całego aparatu administracji tych części imperium rosyjskiego do działań w specyficznych warunkach wojennych.

Królestwo Polskie ze względu na położenie strategiczne stanowiło teren bardzo niedogodny do obrony. Gubernie Królestwa Kongresowego otoczone były od zachodu, północy i południa przez terytoria Cesarstwa Niemieckiego i monarchii Austro – Węgier. Umożliwiało to państwom centralnym prawdopodobnymi uderzeniami z terenów Prus Wschodnich i Galicji dość szybkie odcięcie Kraju Nadwiślańskiego od reszty terenów Cesarstwa Rosyjskiego. Początkowo Rosja brała pod uwagę możliwość zdecydowanej obrony tej części imperium, lecz w latach 1910-1912 nastąpiły zmiany w rosyjskich planach strategicznych, w których Kongresówka utraciła swoje znaczenie militarne¹. W takiej sytuacji władze rosyjskie podjęły pierwsze kroki w celu opracowania planów ewakuacji Kongresówki już na przełomie XIX i XX wieku.

Przygotowania do ewakuacji administracji Królestwa Polskiego na wypadek wojny, podjęto na szerszą skalę w 1909 roku, kiedy to zmieniły się rosyjskie plany wojenne wobec Kraju Nadwiślańskiego. Stanowiły one część planów mobilizacyjnych warszawskiego okręgu wojskowego, obejmujących wszystkie władze i instytucje publiczne. Generał – gubernator warszawski w

¹ Szerzej o tym: J. Pajczkowski-Dydyński, *Plany operacyjne mocarstw centralnych przeciw Rosji*, „Bellona”, t. XXXIX, 1932, nr 2; A. Dobroński, *Dyslokacja wojsk rosyjskich w Królestwie Polskim przed I wojną światową*, „Studia i materiały do historii wojskowości”, t. XX, 1976, s. 241-255.

maju 1909 roku zlecił sporządzenie spisów urzędników, członków rodzin oraz ich mienia, które miało podlegać ewakuacji². W wyniku opracowania projektów planów ewakuacyjnych dla guberni lubelskiej stwierdzono, że do ewentualnej ewakuacji kwalifikowało się 49 urzędników zatrudnionych w Rządzie Gubernialnym Lubelskim (RGL)³. Na podstawie planów sporządzono instrukcje wywozu mienia państwowego, które podzielono na dwie kategorie. W pierwszej mieściły się rzeczy podlegające bezwarunkowej ewakuacji (dokumenty dotyczące składu osobowego urzędów – o ciężarze 300 pudów⁴; tabele likwidacyjne – 10 pudów; sprawy i dokumenty finansowo – majątkowe – 250 pudów; sprawy załatwione i różnego rodzaju dokumentacja – 4000 pudów) oraz podlegające wywozowi w miarę możliwości i dostępu środków transportu (sprawy o znaczeniu drugorzędym i dzienniki kancelaryjne – 350 pudów)⁵. Instrukcja ta dotyczyła ewakuacji dokumentów z archiwum RGL i komórek organizacyjnych tejże instytucji.

W dniach 27-29 października/9-11 listopada 1909 roku gubernator lubelski Jewgienij Mienkin wydał rozporządzenie wydziałom RGL, aby powtórnie dokonały spisów posiadanego majątku państwowego. Zestawienia te miały ułatwić w razie ewakuacji wywóz mienia państwowego do Rosji (centralnych guberni imperium)⁶. Spisy sporządziły wszystkie wydziały RGL. Okazało się, że w komórkach organizacyjnych tego urzędu znajdowało się 330,05 pudów dokumentacji (spraw w toku, korespondencja), kwalifikującej się do przewiezienia w głąb Rosji, w tym 41,05 pudów podlegających obowiązkowemu przemieszczeniu⁷.

Wykazy obu kategorii majątku państwowego miały być sporządzone we wszystkich instytucjach administracji różnych szczebli i rodzajów jak i w sądownictwie. Zatwierdzał je jeden z wyższych urzędników; ponadto uzgadniał z naczelnikiem łączności wojskowego okręgu warszawskiego: wagę, objętość, miejsce załadunku i miejscowości, do których przewidywano transportowanie mienia. Wywóz miał odbywać się drogą kolejową, ale brano również pod uwagę przewóz samochodami ciężarowymi. W czasie transportu pieczę nad

² Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Rząd Gubernialny Lubelski Kancelaria (dalej: RGL K), sygn. 1909:33, k. 19.

³ Tamże, k. 20-23.

⁴ 1 pud = 16,38 kg

⁵ APL, RGL K, sygn. 1909:33, k. 25-26.

⁶ Tamże, k. 27, 30, 33, 36, 40.

⁷ APL, RGL K, sygn. 1909:33, k. 28-29, 31-32, 34-35, 37-41.

majątkiem miał sprawować konwojent zaopatrzonego w odpowiednie zaświadczenia, plan drogi przewozu oraz środki finansowe na ten cel⁸.

Oprócz sporządzenia wykazów majątku państwowego władze zwierzchnie zleciły wykonanie spisów urzędników, rodzin oraz ich mienia prywatnego przeznaczonego do wywozu. Każdy urzędnik zobowiązany był do umieszczenia informacji odnoszących się do liczby członków rodziny oraz ciężaru rzeczy, które planował zabrać ze sobą w przypadku opuszczenia miejsca zatrudnienia⁹.

Wszyscy urzędnicy etatowi i wolnonajemny personel kancelaryjny uzyskał możliwość wyjazdu oraz wywiezienia swojego majątku na rzecz skarbu państwa w głąb imperium. Dany urzędnik mógł zabrać ze sobą 4, 10 lub 15 pudów bagażu, w zależności od posiadanej rangi i stanowiska służbowego¹⁰.

W 1909 roku spisy objęły prawem wywozu rodziny 58 pracowników RGL i Kancelarii Gubernatora Lubelskiego. W wyniku sporządzonego spisu rodzin urzędników, które wyraziły zgodę na wywóz w głąb imperium, okazało się, że zamierzano ewakuować 110 dorosłych osób, 22 dzieci oraz 516 pudów bagażu. Urzędnicy jako miejsce docelowe podróży w razie ewakuacji wskazywali następujące miasta: Petersburg, Moskwa, Kijów, Odessa, Psków, Riazan, Perm, Dźwińsk, Nieżyńsk, Irkuck, Tuła, Czernihów, Jałta, Saratów, a nawet Władywostok¹¹. Wyznaczone zostały linie komunikacyjne, którymi zamierzano dokonać przewozu ewakuowanych osób¹².

Sporządzono kosztorys całego przedsięwzięcia. Brano pod uwagę koszt transportu ewakuowanych osób liniami kolejowymi oraz opłaty za przewóz bagażu. Łączny koszt ewentualnego wywozu miał wynieść 2709,71 rubli za przewóz 132 osób i 516 pudów bagażu¹³.

W 1912 roku w wyniku zaostrzającej się sytuacji międzynarodowej na europejskiej arenie politycznej, ministerstwo spraw wewnętrznych powróciło do koncepcji sprzed trzech lat i podjęło decyzję o wzmożonym przygotowaniu planów mobilizacyjno-ewakuacyjnych. W sierpniu 1912 roku generał – gubernator warszawski Gieorgij Skalon rozesłał pisma do gubernatorów

⁸ A. Korobowicz, *Ewakuacja sądów Królestwa Polskiego i ich losy w czasie pierwszej wojny światowej*, „Czasopismo Prawno – Historyczne”, t. XLI, 1989, z.1, s. 92-93.

⁹ APL, RGL K, sygn. 1909:33, k. 42-50.

¹⁰ A. Korobowicz, op.cit., s. 93.

¹¹ APL, RGL K, sygn. 1909:33, k. 42-50.

¹² Były to następujące linie kolejowe: Wilno – Petersburg, Połock – Bologoje, Baranowicze – Moskwa, Kowel – Kijów, Tamże, k. 51-52.

¹³ Tamże, k. 68.

Królestwa Polskiego, wydając polecenia sporządzenia spisu mienia, które zamierzano ewakuować wraz z urzędnikami i ich rodzinami¹⁴.

W ciągu kilku miesięcy sporządzono stosowne wykazy personelu, ich rodzin oraz majątku prywatnego do ewakuacji. Tym razem objęły one 176 osób dorosłych (w tym 93 urzędników), 78 dzieci i 612 pudów bagażu. Zmieniły się także miejsca docelowe wywozu¹⁵.

Sporządzona dokumentacja miała za zadanie przygotowanie do sprawnego wywozu pracowników aparatu administracyjnego, ich rodzin, mienia prywatnego w ograniczonej ilości oraz samego mienia państwowego. Wywozowi nie podlegało wyposażenie biurowe urzędów, na przykład: meble, wyposażenie techniczne itp.

W drugiej połowie 1913 roku ustalono w sztabie generalnym zakres ewakuacji majątku państwowego. Zdecydowano się na nie wywożenie zasobów archiwów ogólnych i hipotecznych.

Gubernator lubelski przez okres dwóch lat poprzedzający wybuch pierwszej wojny światowej interesował się sprawami ewakuacji mienia państwowego w głąb Rosji. 17/30 kwietnia 1914 roku wicegubernator lubelski Michał Sieleckij zlecił RGL sporządzenie spisu majątku państwowego z guberni lubelskiej (znajdującego się w urzędach administracji szczebla powiatowego), w którym wyszczególniono następujące grupy: dewocjonalia, portrety rodziny carskiej, sprawy tajne, bilety kredytowe, akta personalne, sprawozdania, dokumenty nie wydane zainteresowanym. Łączny ciężar wymienionych rzeczy wyniósł 68 pudów¹⁶.

Jak widać z wyżej wymienionych zabiegów naczelnych władz administracyjnych i wojskowych Królestwa Polskiego wydawało się, że administracji przygotowanej do ewentualnego wybuchu wojny nic nie jest w stanie zaskoczyć, a co najważniejsze zakłócić jej sprawne funkcjonowanie.

Latem 1914 roku, w wyniku zabójstwa austriackiego następcy tronu, nastąpił wybuch konfliktu między Belgradem a Wiedniem, który w ciągu kilku tygodni przemienił się w konflikt globalny. Głównymi przeciwnikami Rosji stały się Austro – Węgry i Niemcy. Rząd rosyjski 17/30 lipca 1914 roku ogłosił mobilizację ogólną na terenie całego imperium. 19 lipca/1 sierpnia Rosja znalazła się w stanie wojny z Niemcami, a 24 lipca/6 sierpnia z Austro – Węgrami.

¹⁴ Tamże, k. 73, Pismo generał – gubernatora warszawskiego do gubernatorów Kraju Nadwiślańskiego z 25 lipca/ 7 sierpnia 1912 roku.

¹⁵ Tamże, k. 79-86.

¹⁶ APL, RGL K, sygn. 1914:25.

Po wybuchu wojny największy niepokój wkradł się w szeregi administracji powiatu janowskiego. Powiat ten w guberni lubelskiej najbardziej wysunięty na południe, mimo stacjonowania tam regularnych jednostek armii rosyjskiej (z XIV Korpusu Armii), musiał się liczyć z zagrożeniem pochodzącym z terytorium austriackiej Galicji. Zagrożenie było uzasadnione, gdyż w każdej chwili mogła nastąpić inwazja wojsk nieprzyjaciela. Konsekwencją takiej sytuacji było ogłoszenie w powiecie podwyższonego stanu gotowości¹⁷.

W kilka dni później w pozostałych powiatach guberni lubelskiej ogłoszono stan ewakuacji (21 lipca/3 sierpnia 1914 roku)¹⁸. Pierwsze dni wojny nie przyniosły działań militarnych na szeroką skalę, co przyczyniło się do uśpienia czujności Rosjan. Austriacy wykorzystując lepsze przygotowanie militarne i element zaskoczenia 8/21 sierpnia przełamali rosyjską obronę na rzece Tanwi, po czym zaczęły zajmować południowe tereny Lubelszczyzny¹⁹.

Głównymi celami ofensywy austriacko – węgierskiej stały się tereny centralnej Lubelszczyzny (Lublin, Nowa Aleksandria, linia kolejowa Iwangorod – Chełm). Dość szybko Rosjanie utracili zdolności obronne, przez co miasto powiatowe Janów szybko wpadło w ręce nieprzyjaciela. Pracownicy więzienia znajdującego się w Janowie zdołali 1/14 sierpnia 1914 roku opuścić miasto, ale więźniowie zostali wypuszczeni na wolność (165 osób) z powodu zaskoczenia i braku środków transportowych, które uniemożliwiły wywóz więźniów²⁰.

W dniach 10-12/23-25 sierpnia 1914 roku doszło do bitwy pod Kraśnikiem w wyniku, której nastąpił odwrót armii rosyjskich stawiających dotąd zaciekły opór. Wojska austro – węgierskie wkrótce zajęli Urzędów i Kraśnik²¹.

¹⁷ R. Maleszyk, *Plany wojenne Austro – Węgier wobec Rosji i ich realizacja w latach 1914-1915*, Lublin 2001, maszynopis pracy doktorskiej przechowywanej w Bibliotece Głównej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, s. 101-104.

¹⁸ APL, Kancelaria Gubernatora Lubelskiego (dalej: KGL), sygn. 1914:37/2 mob., Okólnik gubernatora lubelskiego z dnia 27 lipca/ 9 sierpnia 1914 roku.

¹⁹ J. Dąbrowski, *Wielka wojna 1914-1918*, Warszawa 1937, s. 155; R. Maleszyk, *Plany wojenne...*, s. 104; A. Biełoj, *Galicijskaja bitwa*, Moskwa – Leningrad 1929, s. 60; J. Lewandowski, *Środkowa Wisła w planach i działaniach armii austro – węgierskich w czasie I wojny światowej*, [w:] *Rola militarna Wisły w dziejach Polski, cz. II (1864-1939)*, Warszawa 1991, s. 57.

²⁰ Naczelnik więzienia w Janowie oraz 22 nadzorców więziennych wyjechało do Lublina. APL, RGL Wojenno-Policyjny III, sygn. 1914:276, Telegram gubernatora lubelskiego do Głównego Zarządu Więziennego 7/20 sierpnia 1914 roku.

²¹ A. Biełoj, op.cit., s. 83; A. Zajonczkowskij, *Mirowaja wojna. Maniewriennyj pieriod 1914-1915*, Moskwa – Leningrad 1929, s. 119; J. Dąbrowski, op.cit., s. 132; R. Maleszyk,

Wobec wzrastającego zagrożenia 13/26 sierpnia gubernator lubelski Arkadij Kielepowskij zarządził czasowe przerwanie funkcjonowania wszystkich pionów administracji cywilnej oraz ewakuację całego personelu i mienia państwowego do Łukowa²². Rozpoczął się wywóz zatrudnionego personelu oraz co cenniejszego majątku państwowego linią kolejową Lublin – Łuków.

W największym pośpiechu, jeszcze przed ogłoszeniem ewakuacji przez gubernatora lubelskiego, dokonano wywozu pracowników zarządu powiatu janowskiego. Niestety nie udało się ustalić liczby urzędników wywiezionych z tegoż urzędu (wszyscy Rosjanie zatrudnieni w tym urzędzie na pewno opuścili Janów przed zajęciem go przez Austriaków). Można przypuszczać, że z powodu braku zaleceń gubernatora, ewakuacja z Janowa nie przypominała zorganizowanego opuszczania miasta, lecz paniczną ucieczkę, gdyż mienie zarządu powiatu, jak i wszystkich pozostałych znajdujących się tam urzędów powiatowych (kasa skarbową, gimnazjum prywatne Diejewa) wpadło w ręce nieprzyjaciela. Za takim przebiegiem sprawy przemawia fakt, iż Janowa nie zdążył opuścić burmistrz tego miasta – Paweł Gierasimow, który dostał się do niewoli austriackiej i został osadzony w więzieniu w Ulanowie²³.

Wojska austro – węgierskie, rozwijając swoją ofensywę na całym froncie, uderzyły także w kierunku Zamościa. Doszło tam do ciężkich walk, w wyniku których przełamały obronę rosyjską kierując się na Krasnystaw. Wojska centralne wkroczyły na tereny powiatu biłgorajskiego i tomaszowskiego guberni chełmskiej, gdzie mimo przygotowań ewakuacyjnych Rosjanie ponieśli straty w wyniku błyskawicznego ataku nieprzyjaciela²⁴.

Szybkość posuwania się wojsk austro – węgierskich zaskoczyła Rosjan, gdyż mimo zarządzonego stanu ewakuacji naczelnik powiatu wraz z

Cmentarze wojenne z okresu pierwszej wojny światowej na Lubelszczyźnie, „Annales Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej”, sectio F Historia, vol. LII/LIII, 1997/1998, s. 253.

²² A. Korobowicz, *op.cit.*, s. 97.

²³ Gierasimow w momencie zajmowania miasta przez Austriaków ukrył się, lecz został wydany przez miejscową ludność w ręce żandarmerii wojskowej. Następnie został umieszczony w więzieniu w Ulanowie, skąd udało się mu zbiec 1/14 września 1914 roku i wrócić do Janowa. APL, RGL – osobowe (dalej RGL – os.), sygn. 532, Raport pomocnika naczelnika powiatu do spraw administracyjno – gospodarczych pow. janowskiego do naczelnika pow. janowskiego z 1/14 lutego 1917 roku.

²⁴ W Biłgoraju dostał się do niewoli austriackiej naczelnik straży ziemskiej powiatu biłgorajskiego Andriejew wraz z 4 strażnikami ziemskimi. APL, Kancelaria Gubernatora Chełmskiego, sygn. 355, p. 65; A. Wrzyszczyński, *Gubernia chełmska. Zarys ustrojowy*, Lublin 1997, s. 55; Tenże, *Administracja guberni chełmskiej wobec wojny i ewakuacji w latach 1914-1915*, „Rocznik Chełmski”, t. II, 1996, s. 169-173.

urzędnikami zarządu powiatowego opuszczał Krasnystaw 17/30 sierpnia około godziny 19.00 pod ostrzałem artyleryjskim²⁵. Późnym wieczorem tegoż dnia austriacka 24 Dywizja Piechoty z X Korpusu Armii zdobyła południowo – zachodnią część Krasnegostawu²⁶. Naczelnik powiatu krasnostawskiego Paweł Lewickij wraz z personelem zarządu powiatowego udał się do Piask, a następnie do Lublina, skąd dalej został przesunięty do Łukowa.

19 sierpnia/1 września 1914 roku Austriacy zajęli Trawniki²⁷. Przekreśliło to możliwość ewentualnej ewakuacji, z wykorzystaniem linii kolejowej w kierunku na Chełm – Kowel. Oprócz personelu administracyjnego nakazem wycofywania się z terenów zagrożonych objęci zostali pracownicy formacji policyjnych. Strażnicy ziemscy mieli opuszczać tereny walk wraz z wycofującymi się jednostkami armii rosyjskiej²⁸.

W dniach 13-14/26-27 sierpnia nastąpiło ewakuowanie wszystkich urzędów z Lublina. Wyjechali pracownicy rządu gubernialnego w liczbie 125 osób²⁹, zarządu powiatowego – 19 osób³⁰ oraz magistratu miejskiego – 72 osoby³¹. Wraz z nimi udały się do Łukowa ich rodziny.

Gubernator lubelski w obliczu zbliżającego się zagrożenia militarnego zdecydował się na wysłanie części majątku ruchomego do Kijowa. Majątek został przewieziony do miejsca swego przeznaczenia drogą kolejową, a funkcję konwojenta powierzono starszemu referentowi wydziału administracyjnego RGL Nikołajowi Chomie³².

W następnej kolejności dokonano wywozu pracowników zarządu powiatowego z Lubartowa w liczbie dwudziestu jeden, których podobnie jak pracowników administracji z Lublina, przewieziono do Łukowa³³.

²⁵ APL, KGL, sygn. 1914:37/2 mob., Raport naczelnika powiatu krasnostawskiego do gubernatora lubelskiego z 3/16 grudnia 1914 roku.

²⁶ R. Maleszyk, *Plany wojenne...*, s. 122.

²⁷ Tamże, s. 123; J. Dąbrowski, op.cit., s. 155.

²⁸ Warto zaznaczyć, że Rosjanie wykorzystywali strażników ziemskich m.in. w powiecie krasnostawskim do celów zwiadowczych. Strażnicy ziemscy doskonale orientujący się w terenie, służyli rosyjskim oddziałom zwiadowczym jako przewodnicy. APL, KGL, sygn. 1915:3a st. V; KGL, sygn. 1915:3b st. V (całe posyty).

²⁹ APL, KGL, sygn. 1914:37/2 mob., Pismo radcy wydziału administracyjnego RGL do KGL z dnia 26 grudnia/8 stycznia 1915 roku.

³⁰ Tamże, Raport naczelnika pow. lubelskiego do gub. lubelskiego z dnia 9/22 grudnia 1914 roku.

³¹ Tamże, Raport prezydenta miasta Lublina do gub. lubelskiego z dnia 5/18 grudnia 1914 roku.

³² Choma brał udział w eskorcie majątku RGL w dniach od 13/26 sierpnia do 9/22 września 1914 roku. APL, RGL – os., sygn. 230 (knlb.).

Zagrożenie ze strony wojsk austro – węgierskie powstało w zachodniej części guberni lubelskiej, gdzie w niebezpieczeństwie znalazł się powiat puławski i garwoliński. Oddziały wojsk centralnych zajęły pozycje pod Bełżycami, gdzie Rosjanie stawili bardzo twarde opór³⁴.

Najpierw Nową Aleksandrię (Puławy) opuściły rodziny urzędników. Kilka dni później straż ziemska oraz personel zarządu powiatowego udała się do Garbowa, skąd przemieszczono ich do Łukowa. Ogółem ewakuowano 87 osób, w tej liczbie znalazło się dwudziestu pracowników zarządu powiatowego³⁵.

Ostatnim miejscem, z którego ewakuowano personel urzędniczy był powiat garwoliński. 20 sierpnia/2 września 1914 roku osiemnastu urzędników zarządu powiatowego i 41 strażników ziemskich opuściło Garwolin udając się do Łukowa³⁶, gdzie według wytycznych gubernatora lubelskiego znajdowało się tymczasowe miejsce pobytu ewakuowanej administracji gubernialnej i powiatowej. W efekcie akcji ewakuacyjnej przeprowadzonej w ostatniej dekadzie sierpnia 1914 roku do Łukowa przemieszczono pracowników zarządu powiatów: janowskiego, krasnostawskiego, lubelskiego, lubartowskiego, puławskiego i garwolińskiego. Ponadto Lublin opuścili pracownicy KGL i RGL. Zarządy powiatów: radzyńskiego, łukowskiego, siedleckiego oraz sokołowskiego ze względu na położenie geograficzne nie były zagrożone działaniami wojennymi, więc gubernator lubelski podjął decyzję o nie zastosowaniu wobec nich procedur ewakuacyjnych.

Schemat ewakuacji był zawsze taki sam. Najpierw przewożono w bezpieczne miejsce rodziny urzędników, następnie samych pracowników administracji wraz z najbardziej cennym mieniem państwowym. Wszyscy etatowi urzędnicy, pomimo zaprzestania działalności instytucji publicznych, z powodu zagrożenia objęciem działaniami wojennymi nadal traktowani byli jako pozostający w służbie i otrzymali wynagrodzenia. Wydano etatowym pracownikom trzy miesięczne wynagrodzenia za okres do 1/14 sierpnia do 1/14 listopada 1914 roku. Tę formę zapłaty uzyskali wszyscy urzędnicy RGL, KGL i zarządów powiatowych, nawet tych, które nie zostały ewakuowane³⁷. Wywóz

³³ APL, KGL, sygn. 1914:37/2 mob., Raport naczelnika pow. lubartowskiego do gub. lubelskiego z dnia 22 grudnia 1914/4 I 1915 roku.

³⁴ R. Maleszyk, *Plany wojenne...*, s. 119.

³⁵ APL, KGL, sygn. 1914:37/2 mob., Raport naczelnika pow. puławskiego do gub. lubelskiego z dnia 26 marca/8 kwietnia 1915 roku.

³⁶ Tamże, Raport naczelnika pow. garwolińskiego do gub. lubelskiego z dnia 1/14 grudnia 1914 roku.

ludzi i mienia państwowego odbywał się kolejną, a najbardziej była obciążona linia kolejowa Lublin – Łuków.

19 sierpnia/1 września działania wojenne zatrzymały się na linii Solec – Opole Lubelskie – Chodel – Piaski – Trawniki. W następnych dniach Rosjanie przeszli do ofensywy w Galicji Wschodniej, co zmusiło wojska austriackie do odwrotu z Lubelszczyzny³⁸. Wojska rosyjskie 20 sierpnia/2 września odzyskały rejon Trawniki - Krasnystaw, do 27 sierpnia/9 września wyparły Austriaków z terenów guberni lubelskiej, a w dwa dni później osiągnęły linię Sanu³⁹. Kiedy minęło zagrożenie działaniami wojennymi na Lubelszczyźnie nastąpił powrót i wznowienie działalności przez administrację cywilną. 29 sierpnia/11 września rozpoczęły funkcjonowanie zarządy powiatów: lubelskiego i lubartowskiego oraz Rząd Gubernialny Lubelski i Kancelaria Gubernatora Lubelskiego⁴⁰. Najpóźniej wznowił działalność zarząd powiatu janowskiego, który poniósł największe straty w wyniku działań wojennych.

Ministerstwo spraw wewnętrznych, wyciągając wnioski z tej nieoczekiwanej akcji ewakuacyjnej, która została przeprowadzona na zachodnich i południowych terenach Królestwa Polskiego, postanowiło zweryfikować dotychczasowe przepisy dotyczące wywozu mienia państwowego zagrożonego działaniami wojennymi. Po przeanalizowaniu zaistniałej sytuacji 20 sierpnia/2 września 1914 roku Rada Ministrów ustaliła nowe zasady ewakuacji⁴¹. Następnie została wydana instrukcja o wywozie mienia państwowego z urzędów gubernialnych i powiatowych⁴². Wprowadzała ona cztery kategorie podziału majątku państwowego. Pierwszą kategorię stanowiły rzeczy podlegające obowiązkowemu wywozowi – głównie o charakterze finansowym, poczta sekretna, szyfry telegraficzne, dokumenty i sprawy w toku. Do drugiej należało mienie, które w sytuacji dostatecznych

³⁷ Tamże, Raport naczelnika pow. łukowskiego do gub. lubelskiego z dnia 29 grudnia 1914/11 stycznia 1915 roku; raport naczelnika pow. sokołowskiego do gub. lubelskiego z dnia 3/16 grudnia 1914 roku; raport naczelnika pow. siedleckiego do gub. lubelskiego z dnia 4/17 grudnia 1914 roku; raport naczelnika pow. radzyńskiego do gub. lubelskiego z dnia 5/18 grudnia 1914 roku.

³⁸ J. Dąbrowski, op.cit., s. 156; A. Biełoj, op.cit., s. 100.

³⁹ R. Maleszyk, op.cit., s. 254.

⁴⁰ A. Korobowicz, op.cit., s. 98.

⁴¹ 20 sierpnia/2 września 1914 roku car zatwierdził rozporządzenie Rady Ministrów pt.: Przepisy czasowe o wywożeniu na koszt skarbu, wskutek okoliczności wojny majątku państwowego, instytucji rządowych, urzędników i ich rodzin. *Akty prawodawcze wydane w związku z wojną 1914/1915 roku*, Warszawa 1915, s. 259-285.

⁴² APL, KGL, sygn. 1915:3 ast. I, Instrukcja ministra spraw wewnętrznych do gubernatora guberni lubelskiej z 20 sierpnia/2 września 1914 roku.

środków transportowych można było wywieźć z terenu zagrożenia (dzienniki pism wchodzących i wychodzących, rejestry stołów, opisy spraw i *nariady*). Trzecią były rzeczy przeznaczone do zniszczenia na miejscu. Niszczenie dokumentów miało odbywać się drogą mechaniczną (np. blankiety listów kredytowych, stemple, książki, blankiety paszportów). Ostatnią kategorię stanowiło mienie z przeznaczeniem do pozostawienia na miejscu urzędowania⁴³. Władze centralne liczyły się z możliwością wystąpienia trudności w przeprowadzeniu ewakuacji. Trudności związane były z brakiem środków transportowych, dlatego wprowadziły taką hierarchię wartości mienia państwowego.

Cały majątek przeznaczony do ewakuacji miał być wciągany do rejestru, który sporządzał urzędnik wyznaczony przez gubernatora. Rejestr zatwierdzał dowódca danego okręgu wojskowego. W czasie wojny cała administracja cywilna z danego terenu podlegała głównemu dowódcy frontu, floty lub naczelnikowi okręgu wojennego. Do transportu bezcennego majątku państwowego eskortę konwoju wyznaczał dowódca wojskowy w porozumieniu z gubernatorem. Przemieszczanie ewakuowanego ładunku miało odbywać się liniami kolejowymi lub drogą wodną⁴⁴. Wywóz takowymi środkami lokomocji gwarantował sprawniejszy transport.

Wprowadzone przepisy, oprócz usprawnienia zasad wywozu rzeczy materialnych, regulowały w dokładniejszy sposób ewakuację urzędników, ich rodzin wraz z mieniem prywatnym. Pierwsze z nich dotyczyły przewozu osób środkami komunikacyjnymi. Pod uwagę brano pociągi osobowe i statki pasażerskie. W zależności od posiadanego stopnia wojskowego, piastowanego urzędu, rangi urzędniczej, wysokości uposażenia określonego pracownikowi administracji przysługiwały: miejsce w odpowiedniej klasie wagonu kolejowego, przewóz określonej liczby służby oraz ciężar majątku prywatnego nie licząc bagażu podręcznego⁴⁵. Szczegółowiej o tym informuje poniższa tabela.

Tabela nr 1 . Zasady wywozu osób będących rodzinami urzędników i ich bagażu.

⁴³ Tamże, Zarządzenie ministra spraw wewnętrznych o wywozie z przyczyn wojennych majątku urzędów gubernialnych i powiatowych.

⁴⁴ APL, KGL, sygn. 1914:173/ st. I, Uzupełnienie przepisów o wywozie majątku państwowego, urzędów rządowych, urzędników i ich rodzin z dnia 16/29 grudnia 1914 roku.

⁴⁵ *Akty prawodawcze...*, s. 265, 267.

Urzednicy i ich rodziny	Klasa wagonu	Liczba służby przy rodzinie urzednika	Maksymalna waga bagazu na jednego urzednika
Osoby zajmujące urzędy od kl. I – V, z uposażeniem powyżej 4000 rubli rocznie lub z rangą urzędniczą od rzeczywistego radcy stanu wzwyż.	I	2	15 pudów
Osoby na urzędach etatowych i klasowych od kl. VI – XIV lub urzędy bez klas z uposażeniem od 900 do 4000 rubli rocznie.	II	1	10 pudów
Niżsi funkcjonariusze zajmujący urzędy nie klasowe do 900 rubli uposażenia rocznie.	III	1	4 pudy

Źródło: *Akty prawodawcze wydane w związku z wojną 1914/1915 r.*, Warszawa 1915.

Jeżeli urzędnicy nie wyjechali razem z rodzinami, mogli wtedy zabrać ze sobą o połowę mniej bagażu oraz nie posiadali prawa do przewozu służby. Pracownicy administracji i ich rodziny znaleźli się w uprzywilejowanej sytuacji w porównaniu do pozostałej ludności cywilnej, gdyż jako jedni z pierwszych mogli opuścić zagrożony teren. Ponadto skarb państwa gwarantował prawo do bezpłatnego przewozu najbliższej rodzinie urzędnika (żonie, dzieciom) oraz za zaświadczeniem władzy zwierzchniej wszystkim zamieszkującym z urzędnikami i pozostającym na ich utrzymaniu⁴⁶. Istniała więc możliwość ewakuacji swojej dalszej rodziny, co w przypadku wojny dawało szansę uchronienia rodziny przed jej negatywnymi skutkami. Oprócz tego uregulowano sprawę podwód gospodarczych do transportu lokalnego, przewozu służby w klasie III wagonu oraz przewożenia bagażu podręcznego⁴⁷. Rodziny urzędników w myśl przepisów miały być kierowane do miejsc, które urzędnicy wskazali w sporządzonych ankietach. Prawdopodobnie były to miejscowości, w których mieszkali urzędnicy przed przeniesieniem ich do służby w guberni lubelskiej.

Rodziny urzędników miały być transportowane koleją do stacji położonej najbliżej ich miejsca zamieszkania. Dalej przewóz odbywał się

⁴⁶ *Akty prawodawcze...*, s. 267.

⁴⁷ Tamże, s. 269.

środkami zastępczymi. Koszty transportu zależały od odległości liczonej w wiorstach⁴⁸ od Lublina do wskazanego miejsca podróży oraz liczby osób i ciężaru bagażu. Można przypuszczać, że przewidywane wydatki przewozu wyniosły od kilku do kilkunastu tysięcy rubli.

Nie były to jedyne formy pomocy jakie oferowały władze rosyjskie swoim pracownikom. W czasie ewentualnej ewakuacji każdy urzędnik miał otrzymywać codziennie dietę pieniężną w wysokości zależnej od czynników identycznych co w przypadku przewozu osób⁴⁹, co ilustruje tabela nr 2.

Po wyjeździe danej rodziny, która mogła liczyć na jednorazową zapomogę, pozostający urzędnik mógł otrzymać na wyjazd bezzwrotną kwotę w wysokości dwumiesięcznej pensji. Pracownicy administracji państwowej, którzy byli stanu wolnego na czas przemieszczenia otrzymywali uposażenie w wysokości trzymiesięcznej pensji⁵⁰. Nawet jeśli urzędnik lub jego rodzina nie przebywała na terenie, gdzie prowadzona była ewakuacja posiadali oni prawo do otrzymania dwumiesięcznej pensji. Równoznaczną kwotę mieli otrzymać urzędnicy, którzy pozostali na miejscu w celu ochrony pozostawionego mienia państwowego. W przypadku gdy pracownicy nie zostali ewakuowani z przyczyn od nich niezależnych, ich rodziny miały prawo otrzymywać zapomogi. W odwrotnym przypadku urzędnicy tracili prawo do tego rodzaju uposażeń.

Tabela nr 2 . Rozkład diet dziennych i zapomóg dla urzędników rosyjskich.

Urzędnicy	Wysokość diety dziennej w rublach	Wysokość zapomogi na wyjazd w rublach
-----------	-----------------------------------	---------------------------------------

⁴⁸ 1 wiorsta = 1,0668 km

⁴⁹ Diety naliczono na podstawie odległości przebytej jednego dnia w wiorstach i tak: 300 wiorst koleją, 100 wiorst drogą wodną, 50 wiorst drogami gruntowymi. *Akty prawodawcze...*, s. 271.

⁵⁰ Tamże, s. 275.

Urzędnicy I – V klasy, bez klasy z uposażeniem powyżej 5000 rubli rocznie lub posiadający rangę od rzeczywistego radcy stanu wzwyż.	3,0	250
Urzędnicy etatowi i posiadający klasy od VI – VIII, urzędy bez klasy z uposażeniem od 2500 do 5000 rubli rocznie.	2,25	150
Osoby zajmujące urzędy kl. IX – XIV, urzędnicy bez klas z uposażeniem od 900 do 2500 rubli rocznie.	1,25	100
Niżsi funkcjonariusze państwowi pełniący urzędy bez klas z uposażeniem poniżej 900 rubli rocznie.	0,45	50

Źródło: *Akty prawodawcze wydane w związku z wojną 1914/1915 roku*, Warszawa 1915.

Reasumując, rząd rosyjski pomny błędów popełnionych przy ewakuacji urzędów administracyjnych w sierpniu 1914 roku, skrupulatnie przygotował się do możliwej następnej ewakuacji. Wydane przepisy zapewniły zabezpieczenie finansowe całej „armii” urzędników rosyjskich zatrudnionych w administracji państwowej w Królestwie Polskim oraz uregulowanie zasad wywozu majątku rządowego. O ich realizacji miały zadecydować wydarzenia w czerwcu i lipcu 1915 roku, kiedy to nastąpiła ostateczna ewakuacja Rosjan z terenów Królestwa Polskiego.